

El cercle màgic

Assaigs sobre cultures, pobles i nacions (1973-2008)

El cercle màgic
Assaigs sobre cultures, pobles i nacions
(1973-2008)

Joan Francesc Mira

Beatriz Santamarina i Teresa Vicente (eds.)

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2018

© Joan Francesc Mira, 2018

© De la present edició: Institució Alfons el Magnànim-CVEI

Diputació de València, 2018

www.alfonselmagnanim.net

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

Disseny de la coberta: Collage-no

ISBN: 978-84-7822-773-0

Depòsit Legal: V-2777-2018

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Índex

Joan Francesc Mira: l'ofici de mirar i escriure 9

Beatriz Santamarina Campos i Teresa Vicente Rabenaque

PART 1

1.1. Cultura

- El cercle màgic: sobre cultura i fetitxisme, o la religió del nostre temps 33
- Cultivats, rurals i rústics 61
- Un lloc en el temps: el futur 67
- La sagrada frontera 77

1.2. Mediterrani

- Entre Alalia i la llei: mediterranis 88
- De com es pot ser grec per trenta segles 99
- Establiments de la Vila del Boixar. Ensayo de análisis sociológico de las ordenanzas de una villa medieval valenciana 123
- La construcció del paisatge agrari: els valencians i la passió per la terra 145
- El pueblo, el toro y los que van por delante 159
- Sociedad rural y cambio social: notas para un planteamiento 177

PART 2

2.1. Nacionalisme, identitat i territori

- Si es pot saber què és una nació 193
- En un món fet de nacions 213
- Una història d'Europa: cultures, llengües, nacions 227
- El país i el poble: Comunitat de què? 239
- Les cares d'Espanya: la identitat multiplicada 261
- Immigració, diversitat, identitat 275
- Identitat i territori: els cercles de la consciència 285
- Identitat i festa, o la festa com a espill 299
- Valencians: mites i representacions 313

2.2. Literatura i Antropologia

- Literatura y antropología 331
- Sòcrates i la missa pontifical, o de la metàfora a la història del teatre 351
- El cavaller, l'honor i la donzella 361
- Parlar per no dir res, o per dir alguna cosa 375
- Los límites de lo humano: pasión y exceso en la tragedia griega 385
- Naturalesa i poesia 397

Apèndix 231

Referències bibliogràfiques de la compilació 231

Publicacions 231

Ressenya biobliogràfica 231

Joan Francesc Mira: l'ofici de mirar i escriure

Beatriz Santamarina Campos i Teresa Vicente Rabanque

Introducció

No és fàcil, gens fàcil, presentar Joan Francesc Mira. Menys encara si es vol fer una breu introducció per a contextualitzar un dels vessants menys coneguts entre el seu públic més ample, l'antropològic. Potser, el més honest siga reconèixer que Mira és *impresentable*. En el sentit literal del terme: no és presentable. I no ho és perquè acostar-se a la seua persona i obra aclapara, dóna vertigen. La prodigiosa producció de l'autor es caracteritza per la seua versatilitat, brillantor i compromís. Ell mateix definia, amb poques paraules, el sentit del seu llarg camí: «Escriure és la meua manera d'estar en el món. L'altra és la responsabilitat cívica». El seu do i sentit del deure defineixen un gran humanista, però també una extraordinària persona. El primer és ràpid d'atalaiar. Com a novel·lista, assagista i traductor de clàssics s'ha escrit o dit quasi tot: el seu caràcter polifacètic, complex i prolífic, la seua prosa superba i incisiva, el seu magistral domini de llengües...¹ I encara que siga un recurs fàcil apel·lar a les distincions i els premis, nacionals i internacionals, rebuts per Mira, aquests poden donar-nos una idea del reconeixement a la seua figura intel·lectual. La llista és llarga, compren totes les seues facetes, i en destacarem alguns: Premi Nacional de Cultura de Catalunya (2017), Premi de les Lletres Valencianes (2016), Medalla de la Universitat de València (2016), Medalla d'Or de la Ciutat de Florència (2001), Lauro Dantesco de la ciutat de Ravenna (2011), Creu de Sant Jordi (1985), Premi Nacional de la Crítica i Premi Ciutat de Barcelona per *El professor d'història* (2009), Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (2004), Premi Sant

¹ Veure Casanova, Hauf i Meseguer (2008), i Bermúdez, Meseguer, Montañés i Salvador (2008). Per una aproximació a las ressenyes sobre la seua obra es pot accedir a les següents adreces: <http://www.joanfmira.info/general/llista—critica.php> i <http://www.joanfmira.info/general/llista—altres.php>

Jordi de narrativa per *Purgatori* (2002), Premio Nacional de Traducción del Ministerio de Cultura (2001), Premi Nacional de la Crítica, per *Borja papa* (1996), Premi Joan Fuster d'assaig (1984) o Premi Andròmina de narrativa (1974).

Allò mateix succeeix si ens acostem al vessant d'acció i responsabilitat amb el seu territori. Josepa Cucó (2016), en la *laudatio* que va pronunciar amb motiu del lliurament de la Medalla de la Universitat de València, recuperava les paraules de Ramón Lapiedra (2008) referides al fort compromís de Mira amb el seu temps i amb el projecte de reconeixement nacional del País Valencià. Aquesta responsabilitat cívica ha impregnat la seua vida i les seues obres, i ha ocupat un lloc destacat en la vida política i cultural dels valencians i les valencianes. I, utilitzant una vegada més a Lapiedra, ho ha fet «amb una fidelitat i una perseverància admirables» (2008:28).

Si és ben cert que la ploma exquisida, la tenacitat activista i la mirada antropològica han sigut elogiades a través d'incomptables homenatges i reconeixements,² poques vegades s'ha parlat de la seua extraordinària persona. Potser, perquè es dóna per suposada davant la seua dilatada trajectòria acadèmica, política i intel·lectual. Entre les nombroses definicions en aquest sentit, molts coincideixen a definir-lo com un ciutadà compromés, professor de grec, antropòleg, escriptor i activista cívic. I sí, probablement, tot això ens aproxima de forma precisa a la seua persona i obra. No obstant, abans d'acostar-nos al Mira antropòleg per a contextualitzar aquesta compilació de textos, ens prendrem una xicoteta llicència per a parlar de Joan, esperem que amb el seu beneplàcit. Aquesta vènia, a més, també permetrà entendre com es va forjar aquesta edició. Fa ara dos anys, aproximadament, que amb total transparència i generositat Mira ens va obrir les portes i els calaixos de sa casa per a compartir amb nosaltres el seus records i retalls de vida, d'una vida apassionant que encara resulta més fascinant davant el relat en primera persona. Aquesta intromissió, en tota regla, responia a un projecte d'investigació encarregat pel Museu Valencià d'Etnologia a la Universitat de València l'any 2016. La recerca tenia com a objectiu donar a conèixer la important tasca que va dur a terme Joan Francesc Mira com a antropòleg, mitjançant la recuperació i l'inventari del material que encara pogués conservar d'aquella època.

2 A més dels premis i distincions abans ressenyades, la figura de Mira ha rebut nombrosos homenatges. Entre altres, les Jornades d'estudi interdisciplinari sobre J.F. Mira, celebrades a la Biblioteca Valenciana (2005), l'homenatge del Departament de Filologia i Cultures Europees de la Universitat Jaume I (2008), l'homenatge de l'Associació Valenciana d'Antropologia (AVA) en el Museu d'Etnologia de València (2012). Així mateix, dóna nom als premis d'investigació Joan Francesc Mira que l'AVA organitza anualment i va ser el president d'honor del XIV Congrés d'Antropologia (2017) com a mostra de reconeixement a les seues aportacions en el camp de l'antropologia.

I així va ser com va començar un viatge fascinant, en el qual Dante es barrejava amb fina porcellana japonesa; Hèrcules i Ulisses competien amb el Tirant lo Blanc i el Quixot; la cultura popular anava colze a colze amb amb els Borja; la Tinença de Benifassà recobrava la seua urgència i les nostres arrels, alhora que es dibuixaven en el seu despatx les línies mestres dels cavallons solcats pels arquitectes de la nostra terra; o James W. Fernández i Claude Lévi-Strauss discutien sobre la desaparició de la societat rural mentre contemplàvem, en les parets de sa casa, una col·lecció de més d'un centenar de plats antics decorats, exquisidament, amb el motiu del pardalet.³ L'univers de cavallers, agricultors, paisatges, donzelles, nacions, ramaders i marxants, entre d'altres, apareixien, paradoxalment, ordenats en un particular món antropològic. Entre cafés, i algun cigarret clandestí, vam tenir la immensa sort d'apropar-nos a Mira i a Joan, la figura i la persona. Sense la seua hospitalitat, implicació i paciència hauria sigut impossible, o almenys molt diferent, el nostre treball. Malgrat haver sigut entrevistat moltes vegades,⁴ ens va deixar entrevistar-lo estoicament, fins en quatre ocasions, tot i que sabíem, ell i nosaltres, que és un expert informant ben coneixedor de la tècnica i de l'art de les respostes. Vam ficar les mans en els seus calaixos, carpetes, prestatgeries i records, desbaratant la seua harmonia. Cada vegada que li demanàvem qualsevol cosa ens la concedia i quan es resistia a prestar-nos algun objecte pel seu valor afectiu, com l'anomenada *paleo-bossa*⁵ que sempre l'ha acompanyat, bastava una mirada còmplice perquè hi accedís. Per a la nostra sorpresa, conservava al seu *maset* de Castelló un total de deu carpetes repletes de documents etnogràfics. Aquest xicotet arxiu personal va ser una autèntica mina en descobrir el seu contingut: els quaderns de camp i esborranys manuscrits; els gràfics de dades de població i els mapes polítics, geogràfics i de parcel·les agràries; les cartes de parentiu o els diferents models d'enquesta sobre els problemes i particularitats de la forma de vida i de producció rural que va elaborar durant la preparació de la tesi doctoral.

Aquest enorme llegat, que el mateix autor elaborà a mà, resultava del tot representatiu de la metodologia que va emprar i de la manera de fer treball de camp en aquella època, anterior als ordinadors. Juntament amb el material manuscrit, vam trobar nombrosos textos mecanografiats, més elaborats, que es corresponien

3 Totes les aus miren en la mateixa direcció. Totes menys una, ens va aclarir Mira amb suspicàcia. I en eixa capacitat de cercar i d'observar la diferència vam veure una metàfora d'ell mateix.

4 Veure Isern (2008), Pons (2009) i Costa, Morros i Pagès (2015). A més, algunes de les entrevistes realitzades a Joan F. Mira poden consultar-se en la següent adreça electrònica <http://www.joanfmira.info/general/llista—entrevistes.php>.

5 Així és com Mira denomina una borsa de pell, la qual té la mida d'una quartilla i l'ha acompanyat al llarg de sa vida.

amb els articles o capítols de llibres que després van veure la llum en diferents publicacions; així com algunes de les fotografies etnogràfiques que Mira va realitzar durant la seua estada de recerca a la Tinença de Benifassà i que constitueixen un autèntic testimoni d'època.⁶ Tot el material el vam escanejar i inventariar, al mateix temps que vam restaurar, digitalitzar i transcriure les entrevistes etnogràfiques gravades en cintes de cassete. Igualment, vam elaborar una llista de publicacions antropològiques i assagístiques de Mira des de 1970 fins als nostres dies, amb un total de més de cent cinquanta resultats en diferents registres: llibres, capítols de llibres, articles d'investigació, separates, etc. A més, entre els nombrosos documents, trobarem cartes que acreditaven l'estreta relació que va mantenir amb antropòlegs i antropòlogues de l'època com Claudio Esteve Fabregat, James W. Fernández, Susan Tax o Carmelo Lisón, entre altres, així com fotografies de les seues estades en diferents universitats i centres internacionals.

Però, no sols vam bussejar i trastejar amb papers i records per a recuperar el Mira més antropològic. Vam aprendre a escoltar-lo, a llegir en els seus ulls i en les seues mans. En els trajectes de tornada, entre Castelló i València, compartíem entusiasmsats les lliçons donades en cadascuna de les nostres trobades, com si el *temps Mira* ens fera partícips d'eixa manera de *vivir y hacer historia*. Vam desvalisar sa casa i la seua memòria gràcies a una generositat enorme. I eixa cessió altruista d'infininitat de materials i records va permetre inaugurar al Museu d'Etnologia de València l'exposició *Joan Francesc Mira: l'ofici de mirar i escriure* (desembre 2016-abril de 2017), retrospectiva que a continuació va anar a la Universitat de València i després a la Universitat Jaume I de Castelló, quan es va batejar amb el seu nom l'Aula Magna de la Facultat d'Humanitats i Ciències Socials. Aquesta mostra pretenia donar a conèixer el vessant antropològic i retre-li homenatge com a fundador del museu. A més, la localització i recuperació dels diferents materials i dels principals textos antropològics, juntament amb la donació de més d'un miler de volums d'antropologia i ciències socials per part de Mira, ha permés crear en la biblioteca del Museu Valencià d'Etnologia una secció dedicada a l'autor.

Amb tot, la generositat a què al·ludim no fa referència només a l'espoli consentit, sinó també a la forma com ens va rebre i ens ha tractat durant tot aquest temps, sempre proper, amable i entranyable. Podríem escriure un anecdotari de tot el camí fet amb ell, perquè a través de les anècdotes potser aconseguiríem mostrar el Joan F. Mira més humà i excepcional. Serveixen, a manera d'exemple, dos d'aquestes mostres de complicitat. La primera fa referència al seu nom i la vam

6 Les il·lustracions incorporades ací són un exemple excepcional d'aquell material etnogràfic.

descobrir només començar a treballar amb ell. A Joan no sempre li agrada que l'anomenen Quico, malgrat que molta gent utilitza aquest apel·latiu. En un dels primers correus que li vam escriure, encapçalat per «Benvolgut Quico», va tenir a bé indicar-nos en la seua resposta i en forma de postdata el següent comentari irònic: «Ah, el meu sant és sant Joan, 24 de juny, i per tant és el baptista (el predicador del desert, vestit amb pell de camell, que menjava llagostes, i que va ser decapitat per Herodes per culpa del ball eròtic de Salomé) qui em dóna nom: no sant Francesc». Amb açò va aconseguir dues coses: que li diguérem Joan i que se'ns dibuixara un gran somriure (quantes maneres hi ha de dir les coses!). La segona forma part del seu *imaginari real*. Durant molt de temps, Mira va observar que una dona velleta parava davant de la porta del seu maset i passava allí uns minuts en actitud de recolliment. En l'accés cap a sa casa hi ha un jardí centenari amb una font decorativa que presideix una deessa. Un dia aquella senyora li va preguntar des del reixat, amablement, de quina «santeta» es tractava perquè ella, fidel devota, li resava sempre que passava per allí. Ell no ho va dubtar i va convertir la deessa Persefona en una nova santa per a goig i descans d'aquella bona dona. Deessa o santa, santa o deessa, segueix donant l'entrada al món de Mira. Mordaç, brillant i apassionat, intel·ligent i prudent, ha sabut atendre'ns, esperar-nos i fer-nos picades d'ullet quan ho necessitàvem. I gràcies a tot açò, a les seues converses i al seu gran llegat etnogràfic ens hem acostat a l'ofici a què ha dedicat la vida: mirar i escriure, una cosa que, com ell mateix defineix, «ha d'aconseguir que sembla fàcil allò que en realitat és molt difícil».

Mira antropòleg

La contribució de Joan Francesc Mira a l'antropologia resulta inestimable en tant que constituí tot un precedent en un moment clau, embrionari o fundacional de l'antropologia com a disciplina acadèmica, no només al País Valencià sinó també a l'Estat espanyol. Així ho testifiquen aquells qui als anys setanta van compartir amb ell aqueixos prolegòmens antropològics i van decidir continuar l'escala institucional acadèmica fins a consolidar la càtedra universitària. Alguns dels seus companys/es i deixebles, com Josepa Cucó, Ricardo Sanmartín, Antonio Ariño i María Catedra rememoren els seus inicis al costat de Mira i comparteixen, des de la memòria, el reconeixement del seu llegat a l'antropologia. De la mateixa manera que Cucó el presenta, fins i tot, com «el primer antropòleg del País Valencià» (2012:43) com a ressò d'una consideració que resulta unànime davant el seu estudi antropològic pioner de la societat i la cultura valenciana, Catedra el situa en les primeres trobades que marcarien el punt de partida de l'antropologia com a disci-

plina en l'Estat espanyol. «Éramos muy jóvenes» (2012:53), recorda Càtedra amb nostàlgia, i aquella joventut llavors compartida per Carmelo Lisón, Susan Tax, Derek Freeman, Teresa San Román, Enrique Luque, Ramón Valdés i els mateixos Joan Mira i María Càtedra, entre d'altres, va caracteritzar també els inicis d'una disciplina emergent. Però per arribar a aquest punt i entendre els motius que van situar Mira en la primera línia de l'antropologia haurem de remuntar-nos als orígens i començar pel principi.

Mira va nàixer a València l'any 1939, encara que gran part de la seua formació acadèmica va transcórrer a Roma, on va obtenir el títol de batxiller en Filosofia a la Universitat Gregoriana i es va llicenciar en Filosofia a la Universitat Lateranense. A partir d'aquest substrat humanístic i acadèmic, en tornar es va llicenciar en Filosofia i Lletres a la Universitat de València a fi de convalidar el títol.

En 1965 Mira va obtenir per oposició la càtedra d'institut de grec i, després d'un primer destí a Lorca, Múrcia, es va establir a Castelló. En paral·lel, va començar la tesi doctoral i a interessar-se per unes altres disciplines, com l'antropologia. La seua curiositat innata i la necessitat de donar resposta a preguntes que no podia contestar-les únicament des de la filosofia van marcar la seua immersió en l'antropologia, en un moment en què aquest era un camp pràcticament erm i inexplorat en l'Estat Espanyol. Els anys seixanta suposaran, doncs, el punt de partida d'una trajectòria acadèmica, podríem dir, més institucionalitzada en l'antropologia, encara que sempre simultània a la seua professió com a catedràtic de grec. Durant aquesta dècada, i fins a les darreries de la següent, Mira iniciarà una etapa de formació i investigació ininterrompuda i marcada per la carència d'estudis sistemàtics al nostre país. Per aquesta raó, els seus primers passos en l'antropologia estaran en gran part orientats cap al context internacional, en dues direccions: la consulta bibliogràfica –sobretot, francesa i anglesa– i l'estada en alguns dels centres universitaris de major prestigi en aquest àmbit disciplinari. Així, a finals dels anys seixanta decidí anar a la Universitat d'Oxford, on va conèixer John Beattie i, a través d'ell, un jove investigador aragonés, Carmelo Lisón Tolosana, que acabava de doctorar-se i feia classes a Madrid. En aquest context, Mira va compaginar la docència amb l'inici d'una exhaustiva recerca etnogràfica al País Valencià, amb la finalitat d'estudiar el procés de canvi accelerat de la societat rural valenciana cap a un model de societat industrialitzada. Aquest va ser l'objecte d'estudi de la seua tesi de llicenciatura sobre la Tinença de Benifassà; estudi que, amb finalitat comparativa, va ampliar a altres municipis de Castelló, com Tales, per a la seua tesi doctoral, defensada en 1971 a la Universitat de València.

Podem fer-nos una idea prou aproximada del treball de camp dut a terme en aquella època a partir de la documentació inventariada, arreplegada de forma

metòdica i rigorosa. Mira va enregistrar en el seus diaris de camp qualsevol informació d'interés i va sintetitzar en diferents gràfics de població, d'estructures familiars, de parcel·les agràries o de sistemes de producció econòmica les dades més representatives per a reconstruir una forma de vida i treball rural lligada a un model tradicional de producció agrícola i ramader el qual intuïa, amb certesa, en vies de desaparició. Tal com hem avançat, obrim un parèntesi per assenyalar com una selecció d'aquest material manuscrit i dibuixat a mà alçada, juntament amb les fotografies etnogràfiques dels pobles estudiats, va exposar-se en la mostra abans referida del Museu, atés el seu valor incalculable com a reflex de la cultura tradicional valenciana i testimoni d'un llegat que, avui, és històric. Però, a més, la documentació conservada aporta una altra significació immesurable des d'un punt de vista metodològic, en tant que ens apropa a les eines i sistemes de registre que emprava l'etnògraf abans, i a l'inqüestionable rigor científic de Mira en particular.⁷

Retornant al fil de l'exposició, la projecció i interès etnogràfic de la seua recerca li van permetre anar ampliant la xarxa de contactes en el món de l'antropologia. A Barcelona i a Madrid va conèixer Esteva Fabregat o José Alcina, antropòlegs provinents de l'exili mexicà. Aquests contactes, i l'amistat amb Lisón, li van obrir les portes de la relació personal amb l'etnologia francesa. Així, va col·laborar amb Isac Chiva i Henri Mendras en una recerca internacional, patrocinada pel Consell Internacional de Ciències Socials, sobre el futur de les comunitats rurals a Europa a principis dels anys setanta i, poc després, amb l'equip de Claude Lévi-Strauss, que li va telefonar personalment per a invitar-lo a participar en un projecte sobre les estructures de parentiu de les comunitats rurals europees. En un cas com en l'altre (fet que representava una gran novetat) els investigadors participants procedien de països de l'est i de l'oest d'Europa, amb sessions de treball tant a París com a Oslo o a Széged (Hongria), per exemple. De passada, va tenir l'oportunitat de conèixer diferents museus d'etnologia en tot l'àmbit europeu.

En definitiva, en la dècada dels setanta Mira havia consolidat la seua posició i encetava una carrera ben prometedora en el camp de l'antropologia. D'aquesta dècada trobem als seus arxius alguns documents fonamentals i inèdits, que ens acosten a la seua visió i al seu projecte etnogràfic d'aqueixa època. Així ho veiem, per exemple, en la memòria de sol·licitud d'una borsa de treball per a continuar desenvolupant la investigació sobre *l'Estructura i canvi de la societat rural del País Valencià*, que va realitzar sota la direcció del doctor Emili Giralt i Raventós entre els

⁷ Les il·lustracions incorporades en aquesta introducció constitueixen una mostra d'aquest material etnogràfic elaborat pel mateix Mira el qual es va exposar, com hem assenyalat, al Museu Valencià d'Etnologia.

anys 1974 i 1976. En el primer apartat titulat «Importància i urgència», Mira destacava el procés de transformació vertiginós que estava experimentant la societat agrària valenciana i denunciava la necessitat urgent i inajornable de recuperar el llegat de la cultura i la societat rural valencianes. Aquesta subvenció li va permetre comptar amb el suport d'algun col·laborador per a continuar el projecte, de gran abast, desenvolupat durant la seua investigació doctoral. Quasi al mateix temps, en 1974, Mira va participar en altres esdeveniments d'excelsionat interès històric per a contextualitzar els inicis de la antropologia en l'Estat espanyol. Ens referim a les primeres trobades i simposis antropològics, com el de Portomarín (Lugo), que van reunir les principals figures precursors (Carmelo Lisón, Teresa San Román, María Cátedra, Susan Tax, etcètera, amb altres participants europeus i nord-americans) en aquesta incipient disciplina que aspirava a consolidar-se i a ser reconeguda. Un dels seus resultats, per exemple, va ser el volum compilatori *Temas de Antropología Española*, títol sota el qual ja s'entreveia l'ambiciós objectiu d'aquest petit nucli pioner d'aixecar, amb bones dosis d'esforç, compromís i il·lusió, les bases fundacionals de l'antropologia en tot el territori espanyol.

Al fil de tots aquests avanços s'entén que també en els anys setanta veien la llum les primeres publicacions antropològiques de Mira. Resulta impossible mostrar tota la llista de treballs que va editar en aquesta dècada, però volem destacar, almenys, algun dels llibres més representatius, com per exemple: *Vallalta i Miralcamp: un estudi d'Antropologia Social* (1974),⁸ el pròleg al llibre *Antropològiques* de George Balandier (1975), o *Els valencians i la terra* (1978), a més de diversos articles i capítols en revistes i llibres publicats a París, Òxford i Milà.

Arribat fins aquest punt, a finals dels anys setanta va fer el salt d'Europa a Nord-Amèrica, durant la seua estada com a *visiting fellow* a la Universitat de Princeton, als Estats Units (1978 i 1979), on va coincidir amb figures de referència com James W. Fernández al Departament d'Antropologia que havia dirigit Clifford Geertz. El retorn d'aquell viatge marcaria el final de la primera etapa antropològica i més normalitzada de Mira des d'un punt de vista acadèmic a causa d'un esdeveniment que va suposar, al nostre parer, un punt d'inflexió. La possibilitat de quedar-se a viure i fer camí en la universitat de Princeton va haver de ser, amb seguretat, una perspectiva molt suggerent i temptadora. No obstant això, Mira va prendre una decisió meditada i valenta: tornar-se'n a casa i continuar amb el seu treball com a professor de grec a Castelló, amb el treball literari, i amb l'exercici de la responsabilitat civil al propi país. Darrere d'aquesta decisió advertim la seua

⁸ Sota aquests pseudònims va publicar els resultats de la seua tesi doctoral en la qual ja hem advertit que feia una comparativa entre els municipis castellonencs de Tales i la Tinença de Benifassà.

voluntat de dedicar-se, amb plena llibertat, als altres temes que l'han apassionat i acompanyat al llarg de sa vida, com són la literatura o a la traducció dels textos clàssics.

Tot i que podria parèixer que aquesta opció trencaria la seua fascinació per l'antropologia, Mira va continuar la tasca etnogràfica durant els anys vuitanta i noranta, podem dir que fins als nostres dies, ja que mai ha deixat d'analitzar i entendre el seu entorn des de la mirada antropològica i el mètode de treball etnogràfic. De forma sintètica, en la dècada dels vuitanta assistim a una segona etapa d'intens compromís sociopolític amb el País Valencià i de dedicació exhaustiva per tal de recuperar i difondre la cultura popular valenciana. Mira va aprofitar el suport polític que va suposar l'arribada del partit socialista al govern valencià per a promoure la creació d'algunes institucions que, des d'aleshores, jugaran un paper senyer al servei de l'etnografia i l'antropologia. Així, entre 1979 i 1985 va participar en la creació de l'Institut Valencià d'Estudis i Investigació (IVEI) i va dirigir un dels seus departaments, l'Institut Valencià de Sociologia i Antropologia Social, de 1980 a 1984. Davant la finalitat última de posar en valor la cultura rural i tradicional valenciana, va sospesar els avantatges de conciliar les possibilitats de recerca i publicació que oferia l'IVEI amb l'activació d'un elaborat pla museogràfic que donés cabuda i visibilitat als testimonis materials d'aquella forma de vida. Per tant, en paral·lel a la direcció del departament esmentat dins de l'IVEI, va fundar en 1982 l'abans anomenat Museu d'Etnologia de València, el qual va dirigir fins al 1984. En aquests anys, l'equip de treball integrat per Josepa Cucó, Joan Gregori, Federico Martínez i Pilar Luz, sota la direcció de Mira, va dur a terme un treball gegantí per a engegar un complex engranatge museogràfic i pedagògic que significava tot un precedent al País Valencià. Com ens recordaren els protagonistes d'aquella aventura,⁹ amb uns quaranta milions de pessetes (a penes l'1% del que va costar l'IVAM...) van començar, en les instal·lacions de l'antiga Beneficència, un incessant treball de localització, conservació, inventari i emmagatzematge per a evitar la pèrdua de tot tipus d'objectes de valor etnogràfic al llarg del País Valencià. Amb una acurada selecció de les quasi tres mil peces aconseguides, van muntar les primeres sales expositives i van crear, en el mateix immoble, una biblioteca on anar ordenant i consultant els fons documentals etnogràfics i es publicaren els volums de *Temes d'Etnografia Valenciana*, dirigits pel mateix Mira. Però, malgrat la tenacitat emprenedora, arribà un moment en què l'esforç per a mantenir i continuar aquell projecte colossal amb recursos i suport institucional cada vegada més escassos es

⁹ Durant el projecte abans referit, vam entrevistar no només Mira, sinó també l'equip de treball que va formar i el va acompanyar durant els primers anys en què va dirigir el museu.

tornà insostenible i, el mateix any de 1984, Mira va renunciar a la direcció tant del Museu com de l'Institut de l'IVEI. Amb tot, en els anys successius continuà com a membre de la Comissió Executiva de l'IVEI fins al 1997. Mentrestant, va continuar amb les classes de grec que mai va abandonar a l'Institut Ribalta de Castelló i va completar la seua vinculació docent com a professor titular de la Universitat de València, primer, i de la Universitat Jaume I de Castelló, després.

Cal dir que, pel que respecta a les publicacions, en els anys vuitanta van multiplicar-se els textos antropològics i van veure la llum, a més d'un bon grapat d'articles, llibres de la importància de: *Introducció a un país* (1980), *Població i llengua al País Valencià* (1981), *Crítica de la nació pura* (1984) –que és, sens dubte, un referent i un dels millors llibres sobre el tema de la nació mai publicats a l'Estat espanyol–, *Cultures, llengües, nacions* (1990), *Hèrcules i l'antropòleg* (1994), *Sense música ni pàtria* (1995), *Sobre la nació dels valencians* (1997) o *Sobre ídols i tribus* (1999), alguns dels capítols dels quals es presenten en aquest volum i van ser tota una fita en qüestions d'identitat, nacionalisme i territori.

El mateix autor adverteix que amb el pas del temps la seua producció, diguem-ne més antropològica, va anar en disminució, encara que nosaltres coincidim amb la seua deixeblla, Josepa Cucó, que la vinculació que Mira havia iniciat amb l'antropologia mai va trencar-se. La realitat és que la mirada antropològica amb què analitza el seu voltant ha continuat present en la seua producció. I aquesta tasca va ser possible, en gran part i com reconeix Antonio Ariño, per una altra qualitat inherent a l'autor: la seua capacitat d'ironia i de crítica, la qual cosa li va permetre «primer: comprendre la realitat i reconèixer-la. Fins al punt que ben bé podria dir-se que en el conjunt de la seua obra subjau una Antropologia Social de la cultura popular valenciana. Però la comprensió i la interpretació no són suficients per al científic social: fa falta la crítica» (2012:52).¹⁰

A hores d'ara, i després de tot el que hem exposat, creiem que ningú pot dubtar que l'antropologia de l'Estat espanyol i, més encara, valenciana, no poden entendre's sense la seua contribució. Joan Francesc Mira, encara que va decidir no dedicar-se professionalment a l'antropologia, va crear escola. No debades, ha sigut reconegut com a mentor per part d'algunes figures de catedràtics i catedràtiques que avui són ben conegudes. És el cas, per exemple, de Ricardo Sanmartín, Josepa Cucó o Antonio Ariño, amb els quals començàvem aquest epígraf. Tots tres reconeixen la posició crucial que va ocupar Mira en els seus inicis i agraeixen l'orientació que els va brindar durant els primers passos en el treball de camp. Però, a més

20 La traducció del castellà és nostra.

de crear escola, Mira va aconseguir configurar tot un llegat sobre la cultura tradicional valenciana i, allò que potser és més important, tornar-lo a la societat per assolir plena significació com a símbol d'identitat col·lectiva. Per tot això, l'agraïment merescut a la seua tasca i llegat antropològic també és compartit.

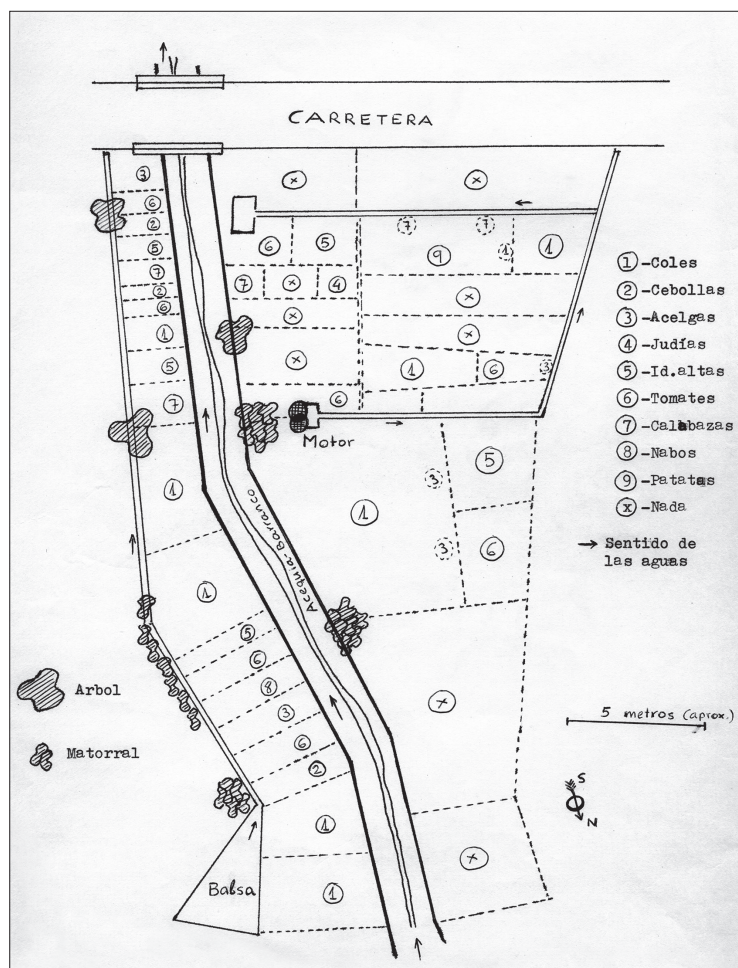
Estructura de la compilació

Aquest llibre que edita la Institució Alfons el Magnànim es presenta com un volum compilatori, resultat d'una meditada i ajustada selecció d'aquells textos de tall antropològic que van ser redactats i publicats sota diferents formats (articles, capítols de llibre, conferències, etcètera). En línies generals, cal dir que tots els textos recopilats són el reflex de la particular capacitat amb la qual Mira va observar la realitat, des d'una perspectiva antropològica, per a analitzar la simbiosi entre cultura(es), identitat(s) i nacionalisme(s) que resulta inherent a gran part dels seus escrits: la relació entre la cultura i el poder, la identitat i els símbols, o la importància de les llengües com a elements cohesionadors per a la creació d'una consciència col·lectiva són alguns dels temes recurrents que van marcar la seua producció, al compàs dels inicis de la antropologia com a disciplina en l'Estat espanyol.

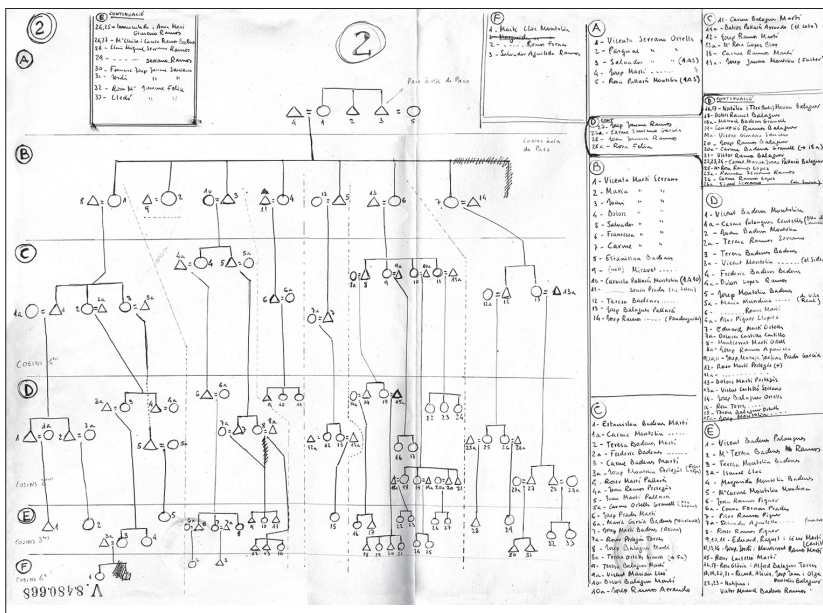
A partir de la relació temàtica i amb l'objectiu de facilitar la lectura, els textos s'han estructurat tenint en compte tres grans ítems, encara que els hem agrupat en dos blocs. Així, l'anàlisi dels processos culturals i de la pèrdua progressiva de la societat rural articula la primera part del llibre. De forma sintètica, partim dels significats i els valors de la cultura/es en un sentit més ample per, a continuació, circumscriure l'anàlisi al marc geogràfic i sociocultural del Mediterrani i del País Valencià. En el segon bloc, en primer lloc, presentem els textos de Mira que posen l'accent en aquelles qüestions relacionades amb el nacionalisme, la identitat i el territori. I tanquem aquest bloc amb el tercer ítem temàtic, en què s'albira l'especial relació entre l'antropologia i el seu particular món literari.

En qualsevol cas, no volem concloure aquesta introducció sense aclarir tres qüestions que conformen el fil conductor d'aquestes pàgines i ajuden a comprendre millor l'estructura i el plantejament del llibre. D'entrada, cal assenyalar que l'elecció de tots els textos ha sigut una decisió nostra, però consensuada amb l'autor, com també vam acordar respectar la llengua en què van ser publicats originàriament. A més, en aquesta selecció hem tractar de triar els exemples que consideràvem paradigmàtics de les diferents etapes, raó per la qual el més antic constitueix un dels primers textos dins de la seua producció antropològica i data de 1973, mentre que el més recent arriba quasi fins als nostres dies i és de 2008. Això ens permet fer-nos idea de l'extensa producció de Mira i confirma com l'autor mai

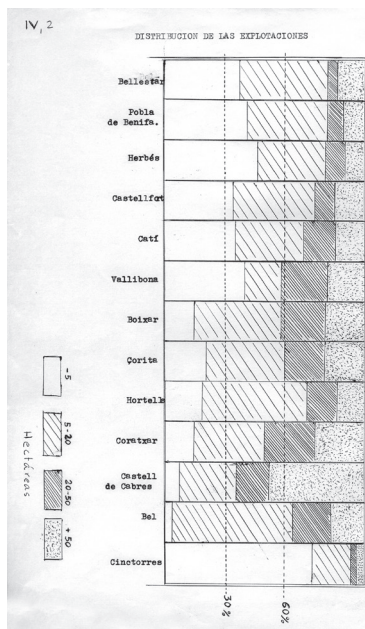
no ha abandonat la forma d'observar i escriure des d'una visió antropològica. En definitiva, hem prioritzat aquells textos que, malgrat la distància temporal, continuen tenint plena vigència avui donada l'actualitat dels temes abordats i encara que som conscients que uns altres escrits se n'han quedat inevitablement fora (el temps passa per a tots). Finalment, hem descartat fer una presentació detallada de cadascun dels textos per no influir en la lectura, ja que considerem que és molt millor establir un diàleg obert i directe amb Mira.

Mapa de distribució de parcel·les agràries de la Tinença de Benifassà.
Finals 1960-principis de 1970.

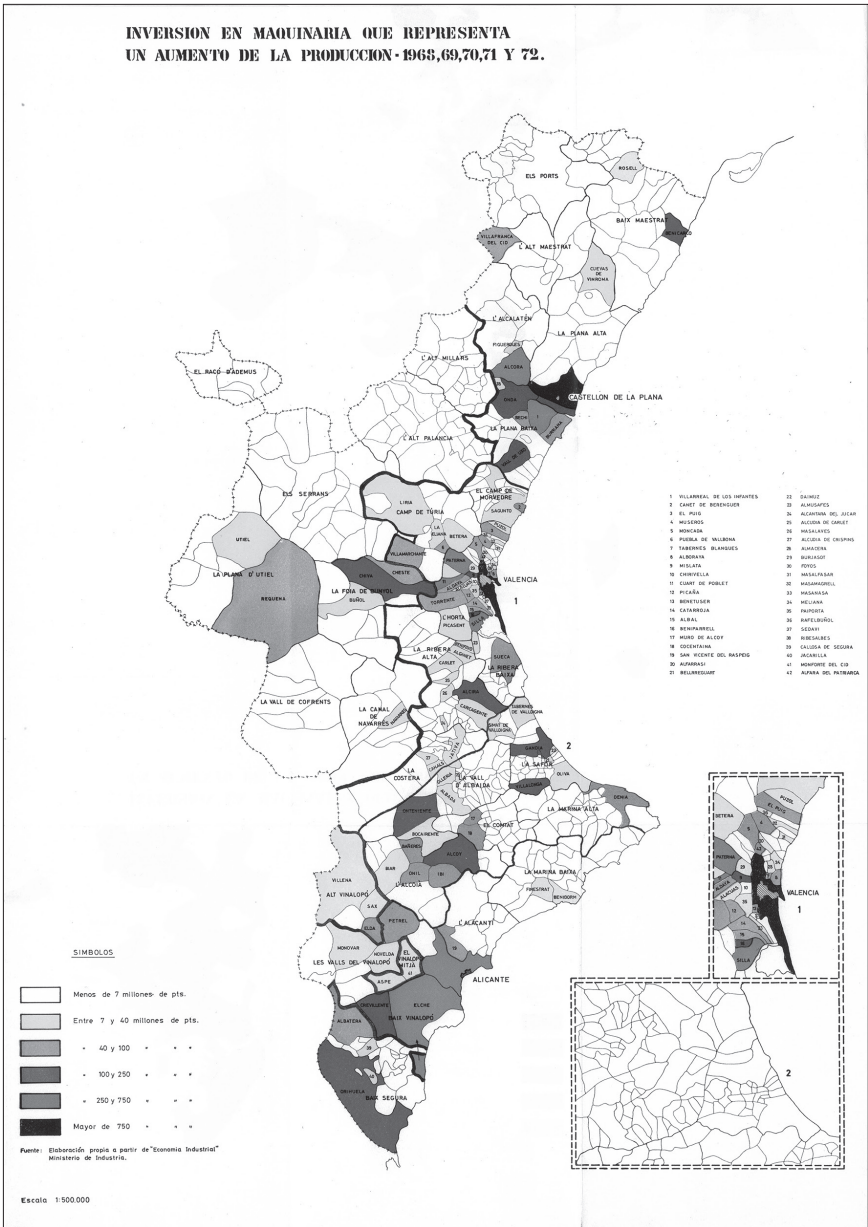

Carta de parentiu de Tales. Principis de 1970.

Esquema de distribució d'exploacions agràries dels diferents pobles que formen la Tinença de Benifassà. Finals 1960-principis de 1970.

**INVERSION EN MAQUINARIA QUE REPRESENTA
UN AUMENTO DE LA PRODUCCION - 1968, 69, 70, 71 Y 72.**

Mapa d'inversió en maquinària (1968-1972).